

Մամփրենն ահադին ժամանակ հետևում էր, թե երրորդ դասարանցի թոռնուհին ինչպես է այբուբենը սովորեցնում եղբորը, որպես թե՛ նախապատրաստում է, որ տղան գալ տարի այբուբենը սերտած գնա դըպրոց: Եվ, տես թե ինչպես է սովորեցնում. շուտասելուկի պես,— Ա—բ—գ—դ—ե—զ...— առանց հնչեցնելու, առանց ներդաշնակելու: Բա Մամփրենի սովորած այբուբենը ա՛յդ էր, այդպե՞ս էր: Վարժապետ Տեր Հարությունը նահատակվեց, այբուբենը հո չփոխվեց:

Իսկ երբ թոռնուհին ճւտեց թոռանը, Մամփրենն էլ չհամբերեց.

— Աղջի, շան կաթ կերած:— Եվ հերսոտ ոտքի ելավ:— Սխալ-մխալ կզրուցե քիչ է, հըլը տղին էլ կճլոտե:— Եվ այբբենարանը խեց-շպրտեց մահճակալին, իսկ տղային քաշեց ծնկների արանքը:

— Քու քուրն սուտասան է, ձգուկ, էդ փապոնճի՛ ղրուցին ականջ մի պահե:

Ապա հերսոտ դարձավ թոռնուհուն՝

— էդ ի՞նչ սուտ ու փուտ է կսովորեցնիս տղին:

— Սուտը...— թոռնուհին ուզեց շշպոնել պապին, բայց զսպեց իրեն:— Գրքում է էդպես գրված:

— Բեր տեսնիմ,— խիստ պահանջեց պապը:

Թոռնուհին տարակուսած նայեց. պապը, ախր, տառաճանաչ չէ, ճիշտն ու սխալը էդ ինչպե՞ս պետք է ստուգի և այն էլ, այն էլ՝ գրքով: Եվ փոթկացրեց ափի մեջ:

— Գիրքն հոս բեր... Շան կաթ կերած... Դե բաց ու ինչպես մեջ գրքին է, էդպես ղրուցե: Կարդա հատիկ-հատիկ,— խիստ պահանջեց Մամփրենն,— կարդա մեկիկ-մեկիկ ու մեկիկ-մեկիկ ցուցամատե:— Եվ աչքը բաց էջին լարված՝ սպասեց:

— Այբ-բեն-դիմ-դա-եչ-դա...

Մինչ Մամփրենն փորձում էր աշալուրջ հետևել, թոռնուհու ցուցամատը ցույց, և նա շուտասելուկով կտրեց այբուբենի երկու շարքը:

— Համբերե:— Նեղսրտեց Մամփրենն:— Քեզ ասի հանդարտիկ կարդա: Հատիկ-հատիկ կարդա ու ցուցանե:

— Այբ... բեն... գիմ... դա...

— Համբերե: Գիմ-ից հետո նորեն կարդա:

Փապոնճ — Ասվում է գլգլված, խուսնված, չսանրված մազերով աղջիկներին:

Թոռնուհին շփոթվեց և սկսեց նորից.

— Ա՛յբ... բե՛ն... գի՛մ...— հարցական նայեց պապի աչքերին:

Մամփրեն լարված սպասում էր:

— ...դա՛,— Թոռնուհին մատնացույց արեց և ուղեց շարունակել, լայց Մամփրեն ընդհատեց:

— Համբերե՛— Լարված նայում էր տառերի շարուկին:— Հըլը գիմ՛ն ցուցամատի:

— էս է՛:

— Գիմ-ից հետո հարկ է, որ էղնի՛ հլ, Հովակիմ:

— Ի՞նչ:

— Ել, Հովակիմ,— նեղսրտեց Մամփրեն:

— Ել, Հովակիմ:— Ափի մեջ փոթկաց Թոռնուհին:— Այդպիսի բան չկա:

— Կա՛վ նայե՛:

— Չկա, ա՛յ պապ, չկա:— Չիք:— Եվ ափերը հաղթական շրջիկ-շրջիկացրեց:— Տեսար, որ սուտ ու փուտ չեմ սովորեցրել: Դե, արի:— Եվ քաշեց եղբոր թևից:

— Համբերե՛— Եվ Թոռանը ծնկների արանքում սեղմած, մտածկոտ հայացքը ալբրենարանին, Մամփրեն շնչաց:— Թե էդպես է. գիրքն է սխալ կխաբրե... գիրքն է սխալ կգրուցե:

Թոռնուհին քաշում էր եղբոր թևից:

— Համբերե՛,— հերսոտեց Մամփրեն և Թոռանը պինդ սեղմեց ծընկ-ների արանքը:— Այբուբենը ես կսովորեցնեմ իմ ձգուկին:

Ա՛յբ, բե՛ն, գի՛մ,

Ե՛լ, Հովակիմ:

Դա՛, ե՛լ, զա՛,

Լծիր եզան:

Վարժապետ Տեր Հարությունը արտասանում էր, և իրենք խմբով կրկնում էին: Տեր Հարությունը հայոց տառերն էր ասեղնագործում ճերմակ պաստառին, հետոն էլ արտասանում այբուբենը, և իրենք խմբով կրկնում էին—

է՛, ը՛թ, թո՛,

Վե՛ր կաց, Թաթո,

Ժե՛հ, Ին՛ի՛, Լյո՛ւն,
Կապիր քե՛ շուն:

Տեր Հարությունը մեծ ու ճերմակ պաստառը կախել էր Տիրամոր նկարի կողքին և վառ կարմիրով հյուսում էր տառերը: Հայոց տառերը կարմիր են, բացատրում էր Տեր Հարությունը, քանզի սուրբ Մաշտոցը իր սրտից է հանել ի լույս: Եվ կարմիր են, քանզի թրծվել են արդար արեգակով: Եվ կարմիր են, քանզի սրբազան կոիվների են մասնակից եղել: Եվ ասեղնագործում էր հանդարտիկ, հեռվից ու մոտիկից ուշադիր զննելով, երբեմն այնպես վերացած, որ իրենց թվում էր, թե հայոց տառերը նոր-նոր հորինվում են, և Տեր Հարությունն է ստեղծողը: Օրը՝ մեկ տառ: Եվ օրեր շարունակ իրենք կրկնում, հա կրկնում ու սերտում էին այբուբենը—

Խե՛, ծա՛, կե՛ն,
Ո՛ւր է Հակեն:
Հո՛, ձա, դա՛տ,
Մի՛հրան, Մի՛հրդատ:
Ճե՛, մե՛ն, հի՛,
Կգանք հիմի:

Գյուղում բոլորը գիտեին, որ Տեր Հարությունը ճերմակ պաստառին կարմիր տառեր է ասեղնագործում և, որպես թե՛ ի հիշատակ մշեցի այն ուսուցչի, որին սուլթանը, ասում են, կախաղան է հանել: Մահապարտ այդ ուսուցչին է հայոց այբուբենը հանգամանակ այսպես,— Ա՛յբ, բե՛մ, գի՛մ, Ե՛լ, Հովակիմ,— ներդաշնակել այնպես, որ երեխաները շուտ սովորեն այբուբենը և բոլորովին չմոռանան—

Նո՛ւ, շա՛, ո՛,
Պրծի, Շավո,
Չա՛, պե՛, ջե՛,
Ուշ է, Վաչե:

Ասում էին նաև, որ Տեր Հարությունը շուտով Հնդու աշխարհ պետք է գնա, և գրերը տանելու է Հնդու աշխարհի հայերին: Ուրիշները թե՛ տառերը ասեղնագործում է ի սեր աշխարհի ծայրը հասած մեն ու մինուկ մի հայի, ճերմակ պաստառին հյուսած հայոց կարմիր գրերը նրան է ուղարկելու՝ աշխարհի ծայրը հասած ու մոլորված մինուկ ու մինուճաբ

պանդուխտ հային: Նրան է ուղարկելու Ոչ, բողոքին առարկում էր գյուղի ամենատարեցը և գյուղի ամենահզոր ընկուզենու տեր Օհան պապը (ասում էին, որ նա, Օհան պապը, և իր հսկա ընկուզենին տարեկիցներ են): Ոչ, առարկում էր Օհան պապը, Տեր Հարությունը գրերն ուղարկելու է սուլթանին նվեր: Այո՛, այո՛, նովեր, սուլթանին նվեր՝ ի հեճուկս— Դու մշեցի ուսուցչին կախաղան հանեցիր, իսկ սուրբ Մաշտոցի գրին ի՞նչ կարող ես անել:— Այս մեկ: Եվ ապա:— Դու սուլթան ես, բայց քո սեփական տառերը չունես և քո արյունոտ հրամանները գրում ես այլոց տառերով: Իսկ մենք թագավոր չունենք, բայց ունենք սեփական գիր: Եվ, իմացած եղիր, որ սուրբ Մաշտոցի գիրն էլ մեր թագավորն է: Եվ մենք քո արնոտ ձեռքը մերժում ենք և մեր արդարախոս ու արդարամիտ թագավորի ձեռքը համբուրում ու դնում ենք մեր գլխին: Ա՛յ, այդպես:— Ամեն մեկն իրենն էր ասում, իսկ Տեր Հարությունը լուռ ու խորհրդավոր ասեղնագործում էր տառերը, օրը՝ մեկ տառ: Երբեմն նաև պատմություններ անում սուրբ Մաշտոցի և նրա արարչագործ, անպարտելի, ասպետ զինվորներին— գրերի մասին: Հրաշք բաներ, որ լսում էին բերանբաց և ընկնում հեքիաթների աշխարհը... Բայց ամենաշատը, ամենաշատը այբուբենն էին սերտում. կրկնում, հա կրկնում ու սերտում էին—

Ռա՛, սե՛, վե՛վ,
Ծագեց արև:
Տյո՛ւն, բե՛, ցո՛,
Մարդ ասածո:

Հետո մի մամիկ լուր տարածեց, թե Տեր Հարությունը երազ է տեսել. երազում ճերմակ ձիավոր սուրբ Սարգիսը հայտնվել է ու ասել՝ շուտով ջրհեղեղ է լինելու: Ճերմակ ձիավոր սուրբ Սարգիսն է ձին կանգնեցրել ու ասել Տեր Հարությունին: Եվ նա հիմա շտապում է ասեղնագործել հայոց կարմիր տառերը և ծոցը դրած բարձրանալ Արարատ: Դրա համար էլ մեծ-լայն սավանի վրա է հյուսում և գլխա-գլխա-տառերով... Եվ գյուղը հավատաց: Եվ հավատացին իրենք, երեխաները, հավատացին, որովհետև վարժապետը այդ օրը եկավ և հայտարարեց,— զավակներս, այսօր մեր վերջին դասն է. սուլթանը պատերազմ է հայտարարել աշխարհին Ռուսիո: Եվ ես աճապարում եմ ավարտին հասցնել ասեղնագործ գիրն իմ:— Իսկ նախնական պայմանավորվածությունը այլ էր՝ քանի դեռ ինքք, վարժապետը, տառերն է հյուսում, այդ ընթացքում իրենք պետք է ամեն օր, չհաշված կիրակի օրերը, ամեն օր արտասանեին,

կրկնեին ու սերտեին այբուբենը և ապա, գործն ավարտելուց հետո, վարձապետը տառ առ տառ պետք է սովորեցնէր գրերը: Այդպէս էին որոշել, բայց եկավ և ասաց:— Պատերազմ է, զավակներս, և ձեր հայրերին, հարկավ, ասկյար կտանեն: Գնացե՛ք ձեր հայրերի մօտ: Եթէ տերը կամենա՞ նորեն կհավաքվենք, և ձեզ կուսուցանեմ սուրբ Մաշտոցի գրերը: Իսկ այժմ, զավակներս, վերջին անգամ միասին հնչեցնենք այբուբենն հայոց:— Եվ այբուբենի վերջը այնպե՞ս էին ձգում, այնպե՞ս էին ձգում, առանց պայմանավորվելու բոլոր երեխաները միաշունչ (և վարձապետն փնթն էլ, վարձապետն էլ) վերջը այնպե՞ս էին ձգում... Ձէին ուզում, որ այբուրենը վերջանա—

Վյո՛ւն, փյո՛ւտ, քե՛,
Քեւե սրբե,
Ե՛վ, օ՛, ֆե՛,
Օ՛, ինչ զով է:

— Դե, զավակներս, տերն ընդ ձեզ:

Առավոտ էր, բայց գյուղը լուռ էր: Այբուրենի դաշնած կանչերը, որ իրեն թվում էր, թե մշեցի վարձապետը իրենց գյուղից, հենց իրենց գյուղից է, վերցրել, բարձրաձայն ու բարձրախոս իրենց գյուղացիներից՝ կտուրից կտուր, Թաղից Թաղ, արտից արտ, ձորից ձոր միմյանց ձայն տվող բարձրագույն գյուղացիներից, այդ կանչերը չկային: Այն, ինչ ամեն օր կար, այդ առավոտ չկար, իսկ այն, ինչ չպետք է լինէր, կար՝ գյուղի շներն էին խառնվել իրար, կտուրներին կանգնած, զնններն ի երկինք կատաղի հաշում էին: Շները ինչպե՞ս էին հասկացել, որ թուրքաց սուլթանը պատերազմ է հայտարարել ռուսաց ցարին: Շները արևոտ ու զուլալ օրով և օր ցերեկով ձեն-ձենոց ոռնում ու հաշում էին, իսկ գյուղի այրերը հավաքվել էին Վարի Թաղում, Օհանի ընկուզենու տակ... Մի մասը ուրախ էր, որ սովթանը պատերազմ է հայտարարել՝ արյունով ներկված զահի վերջն է եկել, ուրեմն, և աստված մոլորեցրել է սովթանին, և նա ռուսաց ցարին կռիվ է հայտարարել: Ռուս սաղաթների սվինները այս անգամ կփայլեն Միրնկատարին, կշողշողան Անդոկ լեռան կատարին: «Քեռին» այս անգամ անպայման կզատ:

Իսկ մյուս մասը նոր պատերազմը գտնում էր որպէս նոր աղետ. ռուսը, իհարկե, կհաղթի, կասկած չկա. սաղաթի սվինից ասկյարը դուրս է, ռուսը միշտ է հաղթել և էլի կհաղթի: Ռուսաց սվինը կհաղթի, այո, բայց վերջում, վերջում, ամենավերջում կհաղթի Եվրոպայի դիվանագիտութունը: Այո, Եվրոպայի նենգ քաղաքականութունը հաղթող

դուրս կգա: Ա՛յ, այդպես կլինի: Այդպե՞ս եղել է և այդպես կլինի: Եվ անիշխան ու անզեն ժողովուրդը կպատժվի իր երազի, հույսի և ռուսասիրության համար:

Գյուղ հասած լուրը ավետի՞ս էր, թե՞ բոթ... Ավետիս է, թե՞ բոթ... Օհանի ընկուզենու տակ հավաքված այրերը այդպես էլ շորոշնցին, բայց որ գյուղը սուլթանի անարդար բանակին զինվոր չի տալու, զա արդեն քննելու բան չէր: Ո՞վ, հայորդին դառնա յաթաղանակիր ասկյար և կովի ռուս սալդատի դե՞մ... Չի եղել և չի լինի: Պատմությունը այդպիսի մի օրինակ, գեթ մի փաստ չի արձանագրել:

Եվ մտախո՛հ ցրվեցին. ով «չախմախլի» թվանք ունի՝ թող լիցքավորի, ով թուր ունի՝ թող սրի, ով մի կարգին չախու ունի՝ թող սրի:

Հոր հետ քայլում էին լուռ, ելվերում էին իրենց թաղը՝ Վերին... Վերին թաղ, Վերին թաղ և Վերին թաղի վերին տուն... Տան թիկունքին սարալանջն էր, լանջին՝ շաղգամի արտը և շաղգամի արտն ի վեր՝ Մեհհրեաղբյուրը: Առավոտյան ինքը Մեհհրեաղբյուրի ջուրը կապեց շաղգամի արտին և ապա գնաց այբուբենը սերտելու: Իսկ, ահա, ջուրը կտրվել էր... Օսմանի լակոտ, Օսման, աղբյուրի ջուրը էլի նա է կտրել, այդ ճպոտտ լակոտը: Որտեղի՞ց հայտնվեցին ու հարամեցին գյուղը: Գյուղը, փողոցը, հողը, ջուրը, աղբյուրը: Էն խեղճ պառավի (անունն ինչպե՞ս էր) պառավի հիմար որդին զարիպոթյան գնաց, գնաց հիմարը ու էլ շերեաց, և պառավը մեռավ և պառավի հիմար որդու փոխարեն, որտեղից որտեղ, այդ հարամ Օսմանը հայտնվեց ու տիրացավ տանը: Իր անունը Օսման, լակոտի անունը Օսման, աշխարհում էլ ուրիշ անուն չկա: Հայտնվեց, տիրացավ պառավի տանը և ասում է, թե տունը գնել է. գայմագամից, այսինքն գավառապետից թուղթ ունի: Երեկ-մյուսօր է հայտնվել, բայց գյուղի անունը արդեն աղավաղել-հարմարեցրել է իր լեզվին, իսկ Մեհհրեաղբյուրը կնքել է Աթաբունար, որպես թե հին անունը, աղբյուրի նախնական անունը այդ է եղել՝ Աթաբունար: Սաղայելի ծնունդ, այդպիսի բան ինչպե՞ս կարող է լինել. չէ՞ որ աղբյուրը Մհերի անունով է: Առյուծ Մհերի անունով: Աղբյուրն իր պատմությունն ունի. Մհերը, ուրեմն, Սասնա տան Մհերը, հենց այստեղ, այս սարի վրա է առյուծին հանդիպել, հանդիպել ու դատարկ ձեռք ձղել է առյուծին և, աստծո հրամանով, այդտեղից՝ առյուծին հանդիպած ու ձղած տեղից, աղբյուր է բխել: Ա՛յ, այդպես՝ է եղել: Եվ Մհերը կնքվել է՝ Առյուծ Մհեր, իսկ աղբյուրը՝ Մեհհրե: Ա՛յ, այդպես է եղել...

Եվ լցված ու հերսոտ քեց դեպի աղբյուրը... Սուլթանը ռուսաց ցարին պատերազմ է հայտարարել, վարժարանը փակվեց, հորը ուղում են ասկյար տանել, վարժարանը փակվեց, գյուղի շները օրը ցերեկով խառնվել

են իրար, վարժարանը փակվեց, դու էլ, Օսմանի ճպուռ լակոտ, դու էլ Մամփրեի՞ն ես կոխվ հայտարարել։ Հիմա կտեսնենք...

Այո, աղբյուրի ջուրը Օսմանն էր կտրել, իրեն հասակակից, ճպուռտ, բայց ցիցքիթ այդ լակոտը։ Զուրը շուտ էր տվել իրենց տան կողմ և նստել էր ուրթին։

Եվ հասնելն ու ոտքի տակ առնելը մեկ եղավ... հետո թեից բռնեց-շարտեց իրենց հարամ տան կողմ և դարձավ ջուրը կապելու։ Մնկեց ուրթի մոտ և...

— Օխաաաա...— Մամփրեն, թոռանը ծնկների արանքում սեղմած, ձեռքը տարավ գլուխը։ Մոծրակի մոտ այնպես իրական պոռթկաց ցավը, ինչպես, է՛, այն օրը, երբ այդ նենգ լակոտը, այնուամենայնիվ, թիկուն-քից քարով զարկեց-ջարկեց իր գլուխն ու փախավ։ Փախում էր և, ուսն ի ետ, քարերի պես շարտում,— Աթաբունար... Աթաբունար,— որպես թե՛ աղբյուրի անունը Մեհրե չէ, աղբյուրը քոնը չէ...

Մամփրեն ցավով սմբտմբացրեց անցած հուշերին— Օսման, դու ճպուռտ լակոտ էիր, բայց դու պարծենալու իրավունք ունես. նենգորեն քարոցեցիր Մամփրեի գլուխը և մնացիր անպատասխան... Կոտորում եղավ, գաղթ եղավ, և Մամփրեն ճար շունեցավ, քեզ ոտքի տակ գցելու հնար շունեցավ։ Մարաթուկ վկա, Մամփրեն քեզ այնպես կտորորեք, որ դու այլևս չէիր պղծի աղբյուրի սուրբ անունը։ Սուրբ և տիրակոչ։ Դու ավարառու անօրենի ես, բայց իրավունք ունես պարծենալու. աղբյուրի անունը, այնուամենայնիվ, պղծվեց, իսկ Մամփրեն հայոց գրին, այդպես էլ, անծանոթ մնաց... Տեր Հարությունը հյուսած տառերը դրեց ծոցն ու ելավ Արարատ, գնաց ու կորավ վիհերում ու ձյունների մեջ, և ինքը, Մամփրեն, հայոց տառերին անծանոթ մնաց։

Իսկ ե՞րբ սովորե՞ր՝ կոտորումի ժամանակ, գաղթի ճանապարհի՞ն, հետո... հետո՞ պատերազմի դաշտո՞ւմ... Ե՞րբ։ Բայց եղավ, այդպիսի մի պատեհություն եղավ, ախր, հայտնվեց, բայց այն էլ ինքը չկարողացավ օգտագործել. իր հիմար բնավորության պատճառով՝ խռովկանությամբ։ Այս նոր՝ Քարազուլիս գյուղի սովետականացման առաջին տարիներին գյուղում անգրագիտության վերացման կայսն բացվեց, ախր, լիկկայան։ Վարժապետը ջահել, իրենից շատ ջահել մի տղա էր. եվ, հենց առաջին օրը, ի՞նչ արեց այդ լղպորը. մատը տնկեց իր կողմ, թե՛ մեկից-տասը հաշվիր։ Վերավորվեց, բայց, դե, վարժապետն էր պահանջողը, հաշվենք թե՛ Տեր Հարությունը։

— Մեզ, էրգու, իրիք...

— Երկու... երեք,— ուղղեց լիկկայանի վարժապետը:

— Երկու... եր... երեք, չորս...

— Չորս,— ուղղեց վարժապետը:

— Չորս... չոր... չորս,— քրտնած տակից դուրս եկավ,— չորս, հինգ, վից...

— Վեց,— ուղղեց վարժապետը:

— Վից:

— Վեց:

— Վի... վից...— և հա փորձեց, վարժապետն էր ստիպում, ու հա անարդյունք և վիրավորված ու խռով թողեց-հեռացավ լիկկայանից: Չլինե՞ր այդ անհնազանդ «վիցը» (վեց-վեց-վեց... տես, թե ինչ հանգիստ է պատում լեզուն, վից կամ վեց, ի՞նչ տարբերություն), չլինե՞ր այն հիմար վարժապետը, այն ժամանակ Մամփրեն տառերը սովորած կլինե՞ր Գրանից հետո այլևս ի՞նչ տառ, ի՞նչ գիր... Կավ է դեռ, Տեր Հարությունի սովորեցրած այբուբենն էլ չի մոռացել, դարձանալի է, որ չի մոռացել. քանի տարի է անցել. վաթսուներորս, վաթսունհինգ, բայց, տես, որ հիշում է,— ա՛յբ, բե՛ն, գե՛մ, Ել, Հովակիմ...— Հա, լիկկայանից հետո այլևս ի՞նչ գիր. մինչև քիչ ու միչ ուշքի եկավ, էլի՝ պատերազմ, և Մամփրեն՝ ճակատային և գիր շիմանալու պատճառով, նամակ չգրելու պատճառով, գլուխում լուր էր տարածվել, թե Մամփրեն անհայտ կորած է: Իսկ պատերազմից հետո... Խենթություն կլինե՞ր, որ կավից տուն գալուց հետո Մամփրեն նստեր ու գրերը սովորե՞ր: Եվ, այդպես էլ, Տեր Հարությունի ասած ժամանակը չեկավ: Չեկավ և... բայց... գուցե հիմա՞ է, հիմա՞ է հայոց գիրը սովորելու իր ժամանակը:

— Հըմը թող դիս, ձգուկ:— Մամփրեն թոռանը հրեց ծնկների արանքից, ոտքի ելավ և սկսեց անհանգիստ քայլել:

«Մարաթուկ վկա, սուրբ Մաշտոցի գրերն սովորելու Մամփրեի օրն ու ժամանակը նոր-նոր տեղ է հասել»:

2

Եվ գլուխը դրնգաց. Մամփրեն որոշել է տառաճանաչ դառնալ: Մամփրեն՝ ութսունին մոտ, ութսուն տարի առանց գրի յոլա է գնացել, իսկ ահա որոշել է գրել-կարդալ սովորել:

Ով լսում էր, հանկարծակիի եկած, Մամփրեի տան կողմն էր նայում. այնպես թե՛ տունը հրդեհվել է, հետո տեսնում էր՝ տունը խաղաղ ծխում է, դառնում ծիծաղում էր,— խելո՞ւ է Մամփրեն:

Իսկ ով մուտք ու ելք ուներ Մամփրեի տունը, գնում-տեսնում էր. Մամփրեն՝ խելքը տեղը, շատ լուրջ, շատ զղաստ և շատ գործնական կուրծքն ի վար մեկնված է հատակին, զիմացը՝ աչքբեհնարանը, զիմացը՝ տետրեր, ձեռքին կարմիր մատիտ և գլխավերևում, որպես ուսուցիչ՝ թոռուհին:

— Ասա ա:

— Ա՛յր:

— Դմբո, աչք չէ, ա՛, — և խփում է գլխին:

— Ազգի, կամաց զարկ, իմ գլուխն է կցավա: Ա՛:

— Մեծատառ Ա:

— Մեծատառ Ա:

— Մեծատառ չէ, դմբո, մե-ծա-տառ, — և խփում է գլխին:

— Կամաց զարկ, ձգուկ: Մե-ծա-տառ Ա:

— Դե գրիր մեծատառ Ա:

Եվ Մամփրեն մատիտը երկար թքոտում է:

— Դմբո, մատիտը մի թքոտիր:

— Թող արա թրջեմ, որ գիրն լավ երևա, ձգուկ:

— Դրա համար էլ ասում եմ, սե մատիտով գրիր:

— Չէ, ձգուկ, սուրբ Մաշտոցի գրերն հարկ է որ գրվեն կարմիրով:

Ասա ինչո՞ւ. քանզի սուրբ Մաշտոցը գրերն իր սրտից է հանել ի լույս:

— Լուսթյո՞ւն:

— Համբերե զիմ խոսքն ավարտիմ, ձգուկ, համբերե: Ուրեմ, սուրբ Մաշտոցի գրեր կարմիր են, քանզի թրծվել են արդար Արեգակով: Եվ կարմիր են, քանզի սրբազան կռիվների են մասնակից եղել: Իմացա՞ր:

— Ուսուցիչը ե՞ս եմ, թե դու: Դե գրիր մեծատառ Ա: Հո չե՞ս մոռացել:

— Չէ, ձգուկ, չէ, մոռանալու բան չէ. ջուխտակ առվակ կողք-կողքի սարից կիջվարեն-կթափվեն պատիկ առվակի մեջ, ու առվակներն ալելի կլցվեն ու ալելի կբարձրանան ու աջակողմյան առվակից պատիկ մեկ առվակ ճոթ կտա զեպ աջ ու քշիկ կերթա ու էլի կդառնա իջվար: Էս քեզ մեծտառ Ա: Պատկերն իմ աչաց զեմն է, հրճր...

— Էլ ի՞նչ հըմբ, գրիր:

— Մի զարկե, ձգուկ, համբերե, համբերե, քու դալար թեև՞ոն են իմ ուսերին, համբերե:

— Ոչ մի համբերել, վատ եմ նշանակում:

— Կյոնդրեմ համբերես, ձգուկ, կգրեմ: Կգրեմ, ձգուկ, հըմբ մատիտն է փոքրիկ: Մատիտն է փոքրիկ, ու իմ մասներն էս պատիկ-պատիկ

մատիւ չեն բռնի: Քու հորն ասա, թող մեծ ու հաստ մատիւտ բերի: Մեծ ու հաստ ու կարմիր:

— Հիմա գրո՞ւմ ես, թե՞ վատ նշանակեմ:

— Կգրեմ, ձգուկ, կգրեմ:— Եվ Մամփրեն նորից ու երկար թրոտում է մատիւտը ե, կուրծքն ի վար մեկնված հատուկին, լարված սկսում է:— Ըրը... էսպես...

— Շատ մի երկարիր:

— Թող երկար էղնի, ձգուկ, մեծտառ է: Մե հա-տառ է ու... ու առուն ինչքան երկար, էնքան աղնկ ու էնքան գեղեցիկ ու բարին մեծ: Աա՛յ, էսպես:

— Կա՛վ: Երեք եմ նշանակում: Կկրկնես, կարգին կսովորես մինչև դամ: Զանգը տրված է:

Եվ թոռնուհին դանդուակը ծնկապնում է պապի գլխին, իսկ Մամփրեն տնքալով ոտրի է ելնում:

Յա՛... Հարեանք, ժպտաք դեմքին, անկյունում նստած է: Ե՞րբ է հայտնվել: Ինչո՞ւ է եկել և ինչ է ուզում:

— Գրասենյակ չերթա՞նք, Մամփրե:

— Չէ, ջանքմ... Գրասենյակ:

Մամփրեի խելքն էր շատ, որ աշունքվանից զարուն գրասենյակից դուրս չէր գալիս: Պրծա՛վ: Այլեւ՝ ոչ մի գրասենյակ: Թող պարտապա-րապենքը գնան՝ ծխեն ու դատարկ խոսեն, խոսեն ու ծխեն և խեղդվեն իրենց ծխի մեջ: Մամփրեն կարեոր գործ ունի, նպատակ ունի, Մարաթու-կին տված ուխտ ու պայման ունի Մամփրեն. մինչև սուրբ Մաշտոցի գրե-րը չսովորի, ոտը չի դնի գյուղամեջ: Վերջ: Եվ... և խնդրում է, որ լիա-ն-գարեն իրեն: Այդքան բան:

Բայց էլի գալիս էին, երբեմն նաև նրանք, ովքեր ընդհանրապես մոտքը ու ելք չէին ունեցել Մամփրեի տանը: Պարզապես հետաքրքիր էր. Մամփրեն ինչպե՞ս է սերտում ու գրում տառերը, ասում են՝ միշտ կուրծ-քն ի վար մեկնված է, ոչ թե սեղանի մոտ նստած, այլ հատակին պառ-կած, և թոռնուհին հա խփում է գլխին ու սովորեցնում: Եվ գալիս էին ի տես:

Բայց մի օր Մամփրեն կատաղեց: Մի ջահել էր եկել և սուսուփուս, աննկատ նստել անկյունում, իսկ Մամփրեն այդ օրը սովորում էր մի տառ, որը իրեն դուր չէր գալիս: Պետք է սովորեր ճիշտ արտասանել և վարժ գրել Թ-ն: Իսկ տառը նրան դուր չէր գալիս, հատկապես Թ-ի կտի-չը: Այն, որ այդ տառը շիտակ առվակների սկզբունքից, կարծես, դուրս է. կարճ ու երկար, բայց միշտ շիտակ ու գեղեցիկ առունների պատկերը կարծես խախտում է. դա դեռ ոչինչ. պատահում էր նաև առու, որ մի

տեղ լճանում է, բայց Թ-ի կտիչը ուղղակի կատաղեցնում էր նրան, Եվ սկզբում, նույնիսկ այդ տառը սովորելուց ուղեց հրաժարվել. այդքան տառերի մեջ մեկն էլ թող չիմանա: Բայց թոռնուհին հարցը կտրուկ գրեց՝ կամ պետք է սովորի, կամ ինքը ընդհանրապես հրաժարվելու է ուսուցչությունից: Եվ Մամփրեն համաձայնեց գրել Թ-ն, բայց առանց կտիչի: Իսկ թոռնուհին բամփում ու ստիպում էր: Իսկ երբ Մամփրեն աչքերը մոտիկ-մոտիկացրեց այբբենարանի Թ-ի էջին. զննեց և նկատեց, որ... օհո՛ո, Մամփրեն նկատեց, որ այբբենարանում Թ-ի գլխին նկարված է նաև Դ-ն և... և, ի՞նչ, Սասունցի Դավթի նկարը... Այո, այո՛ Սասունցի Դավթի՛թը: Ահա՛ հեծած է Քուռկիկ Զալալին և Կայծակ թուրը թափով ետ է բերել ու թոցրել Թ-ի կտիչը: Հենց այդպես՝ նկատեց և շուտ եկավ ու, առը-հա, թոռանը, աշակերտած շաբաթների ընթացքում՝ առաջին անգամ: Բամփեց և թոռնուհու աչքն ու ճակատը բերեց-կպցրեց այբբենարանի բաց էջին:

— Քու աչքերն լեն բաց ու տես, տես՝ Դավթին, Սասնո Դավթին նմանապես էդ շարանուն տառի կտիչի հետ համաձայն չէ: Համաձայն չէ ու, տես-տես, Թուրկեժակին քաշել ու, առը-հա, կտիչին: Տե՛ս, տե՛ս:

— Դմբո,— թոռը պոկվեց պապի ձեռքից և սովոր թաթով բամփեց:— Դմբո, դա նկար է:

— Նկար է, հըմբ ո՞ւմ նկարն է: Տե՛ս, տե՛ս:— Եվ թոռան գլուխը նորից կպցրեց այբբենարանի բաց էջին:— Տե՛ս:

Այս ծնծկոտուրի վրա անկյունում նստած ջահելը փոթկաց, և Մամփրեն հերսոտ ոտքի ելավ...

Ո՞ւմ տղան էր, ո՞ւմ թոռն էր, Մամփրեն չիմացավ, բայց ձեռնափայտով հասցրեց արանքը ճողող ջահելի թիկունքին և հայհոյելով ու ձեռնափայտը թափ տալով՝ դուրս ելավ:

Ուշ աշնան թուխալ օր էր, էլի անձրև էր մաղում, և բակը թաց էր: Մամփրեն ձեռնափայտը թափ տվեց ջահելի ետևից և դարձավ, հայհոյելով (ջահելը կարծում էր, թե Մամփրեն պապը իրեն է հայհոյում), հայհոյելով ցեխի մեջ գծեց անդուր տառը, կտիչը երկար քաշեց և տրորեց,— քու կտիչ...— տրորեց, հայհոյեց ու տրորեց: Մամփրեն ցեխի մեջ գցեց տառը, կտիչը երկար քաշեց և կայծակ թուրը, որ ձեռնափայտն էր, վրա բերեց,— քու կտիչ...— և թոցրեց կտիչը, Մամփրեն ցեխերի մեջ նկարեց տառը և տրորեց կտիչը և զարկեց-թոցրեց կտիչը և հայհոյեց, և հայհոյեց, և հայհոյեց...

Ջահելը ճամփեղրին կանգնած նայում էր փրփրած ձերունուն և արդեն գիտեր, որ նրա հերսն ու հայհոյանքը իր հետ կապ չունեն: Եվ

այնքան վարակիչ էր ծերունու կիրքը, որ շահելը որոշեց գնալ և նրա հետ ոտքի տակ առնել տառի կտիչը:

Քայց Մամփրեն ձեռնափայտով նորից քշեց նրան:

Այդ օրն ի հետ, այլևս ոչ մեկը չայցեւեց Մամփրենին:

Եվ կամաց-կամաց, ձմռան հետ, մոռացան նրան: Թե հարսանիք-ների ժամանակ կամ տխրության (այդ ձմռան Մամփրենի համերկրացի Փողփուշ Մեղոն վախճանվեց) հիշեցին, հիշեցին ժպտալով,— ձմեռ է. փոթորիկ է մտել Մամփրենի գլուխը, զարնան հետ դուրս կգա:

3

Եվ զարնան հետ Մամփրենն հայտնվեց գյուղում:

Մամփրենն պատերազմից, կովի դաշտից էր եկել, Մամփրենն դարի-պությունից էր եկել, Մամփրենն սահմանն անցել-գնացել էր էրզիր և ահա եկավ: Գյուղի հավաքատեղիում այդպես դիմավորեցին՝ նրանք, որ նստոտած էին քարերին, ոտքի ելան, նրանք, որ ոտքի էին՝ ընդառաջ գնացին, ձեռքսեղմում, նույնիսկ ողջագուրություն, և Մամփրենն թե ու թեատակն ազատելու համար թղթերը խցկեց զրպանները: (Ճանապարհին ինչքան թուղթ ու թերթի կտոր էր հանդիպել, հավաքել էր, հայհոյել էր թափփաղներին ու հավաքել թևի տակ): Թղթերը խցկեց զրպանները, ձեռքվեց ու կարոտած նստեց իր քարին:

Եվ եղավ իմաստուն մի լուսթյուն:

Գյուղի հավաքատեղիում այդպիսի խորհրդավոր մի լուսթյուն մեկ էլ տարիներ առաջ էր եղել. երբ լուր հասավ, թե ռուս մի տղա, տոհմանունով Գազարին, Տիեզերք է թռել՝ դեպի աստված:

Եվ ինչպես այն ժամանակ, հիմա նույնպես, լուսթյունը խախտեց տարեկիցներից ամենաանհոգը՝ Անդարդ Ավեն:

— Է, Մամփրեն, բարի տեսանք: Քու չարչարանքն՝ ապաշխարանք:

Այ, հենց դա չէր ուզում Մամփրեն: Հայացքը զարնանազու գետնին, Մամփրենն մտածեց. այնուամենայնիվ, լուսթյունը խախտողը Ավեն չպետք է լիներ. ցավի, ուրախության և խոսքի կշիռը չիմացող Անդարդ Ավեն չպետք է լիներ խորհրդավոր լուսթյան խախտողը:

— Տառերն թամամ սովորեցի՞ր, Մամփրեն:

Մշեցի խաչոն, նեղսրտած, ձեռնափայտը դեմ արեց Ավենին.

— Համբերե: Քանց երեխա ինչո՞ւ կթովաաս:

Մշեցի խաչոն, որ Մամփրենին ուսնկից էր, վերականգնեց պահին վայել լուսթյունը, քղքաց-հասկացրեց, որ մեջ ընկնող-խանդարող չլինի, հարմարվեց իր քարին և ձեռքը հանդարտիկ դրեց Մամփրենի ծնկին:

— Օղորմի քու անուշ ծնողաց, Մամփրե: Մարաթուկ վկա, քու արածն, քու արածն, Մամփրե, մեծ մարդու արած էր, մեծ բան էր:— Եվ խիստ բարձրացրեց ձեռնափայտն ու շեփ-հայացք նետեց Ավելի կողմ:— Ու ամեն մարդու բան չէ: Օղորմի քու անուշ ծնողաց:— Կրկնեց մշեցի խաչոն և շարունակեց բորբոք ու ներշնչված:

Եվ ասաց, թե ճշմարիտ է, որ ինքը աշնանից մինչև այսօր չի գնացել Մամփրեի տուն, Մամփրեին չի երևացել՝ պարզապես չի կամեցել խանդարել, բայց զօր ու զիշեր, մտոր, Մամփրեի հետ է եղել և աղոթել է, որ Մամփրեի ուխտը ի կատար ածվի: Ինքն էլ փորձեց, ախր, հողի ունի տալու և պետք է խոստովանի. ինքն էլ փորձեց սովորել սուրբ Մաշտոցի գրերը: Երբ լուր առավ, թե Մամփրեն այգյախի սուրբ ուխտ է կապել, ինքն էլ գոտեկանողվեց: Բայց որդին խանդարեց. որդին աղջկա ձեռքից գիրքը վերցրեց-շարժեց մի կողմ, թե՛ պապիկ իզուր մի շարժարի: Հա՛ փորձեց, հա՛ որդին դեմ կանգնեց, ինքը համառեց, և որդին համառեց. ինքը մշեցի էր, իսկ որդին մշեցու որդի՝ ավելի հաստիկ ու որդին ի չիք դարձրեց խաչոյի ուխտը և... և մինչև այսօր, աշունքվանից մինչև հիմա խաչոն որդու հետ ոչ հաշտ է, ոչ խոով: Բայց Մամփրեն, Մամփրեն իր ուխտն ու պայմանը կատար ածեց: Քիչ բան չէ. օր ձերություն, սուրբ Մարաթուկը Մամփրեին թող երկար էլանք տա, Մամփրեն երկար ապրելու իրավունք ունի, բայց օր ձերության մարդը ելնի ու սովորի գրերը, հաշվիր, թե այդ մարդը ոչ թե սովորել է, այլ, մեղա սուրբ Մաշտոց, մեղա. այլ՝ ինքն է հորինել: Հա՛, Մարաթուկ վկա, այդպես է: Ու հիմա, հիմա տարոնցի խաչոն, Մաշտոցի հայրենակից խաչոն ավելի շուտ Մամփրեի իմացած հայոց գրին է հավատում, քան իր որդու, քան իր թոռներին:

— Օղորմի քու անուշ մոր, Մամփրե, սուրբ Մաշտոցի գրերն ի՞նչ տեսք ունեն ու ի՞նչ բնույթ ունեն: Մեկ-երկու նմուշ պատկերի, Մամփրե: Մամփրեն, որ գլուխդ լսում էր խաչոյին (փառք ասածո, ուրմա՛ն գյուղում բոլորը չէ, որ իր արածը ընդունել են խենթություն), հիմա շտկվեց և ձեռք տարավ գրպանը, որ ճամփից հավաքած թերթերից ընտրի գլխատառ գիրը և բացատրի, բայց միտքը փոխեց. գտավ մի կտոր ճիպոտ և ուղիղ մի գիծ քաշեց խոնավ գետնին:

— Էս ի՞նչ է, խաչո:

Մշեցի խաչոն երկմտեց, իսկ Անդարդ Ավեն ելավ-կանգնեց գծի գլխին և շտապեց՝

— Գիծ է: Հիմա ես էլ գծեմ ու իմ պապի պապն էլ գա ու գծի:

— Համբերեի,— խաչոն ձեռնափայտով քշեց Ավելին:— Նստիր քու տեղն ու մեր արեն մի ծրարել:

— Հաշվենք, թե՛ առու է, հաշու Առվակ։— Մամփրեն գիծը խորացրեց։— Առվակ է ու ոչ թե դաշտի առվակ, սարից իջվարող առվակ է՝ շիտակ ու բարակ ու զուլալ։ Մեկ ուրիշ նմանատիպ առվակ կողքն ի հետ կիջվարե՛ շիտակ ու բարակ ու զուլալ։— Եվ զուգահեռ գծեց։— Ու էս ջուխտակ զուլալ առվակներն սարից կիջվարեն ու կհանդիպեն ու կմիանան մեկ ավելի պստիկ առվակի՝ լանջն ի հետ գնացող։ էս է։— Մամփրեն ճիպոտով զուգահեռ առվակները միացրեց։— Սիացա՞ն... թե միացան, թե առվակներն զարկվան իրար, իրեմն ջուրն կշատանա, ուրեմն առվակներն կլցվեն փեհափ, ուրեմն հարկ է, որ մի տեղից ջուրն ճոթ տա... էս է։ Ուրեմն ճոթ կտա, քչիկ մի կերթա ու... ո՞ր պետք է էրթա, հաշո, սար է, չէ՞, ուրեմն կզառնա ու էսպե՛ս կիջվորեն։ էս էղավ, ուրեմն, սուրբ Մաշտոցի առաջին տառն ու մեծ տառն՝ Ա։

Պատի տակ նստոտածները՝ բոլորը համերկրացիներ (շատ չէին մնացել, հթե Անդարդ Ավելին էլ հաշվեին, ճամփորդ հինգ ծերունի), բոլորը տառերին անծանոթ, լուռ նայում էին Մամփրեի գծած տառին և սպասում, թե Մամփրեն էլի ինչ կասի։

— Գրերից մի քանիսն շիփ-շիտակ առվակների պատկերից փոխս են։ էն էլ թե ինչո՞ւ, սուրբ Մաշտոցի կամքն է։ Մեկ-երկուսն էլ կան, որ... որ, մեղա, մեղա, սուրբ Մաշտոց... էդ մեկ-երկուսն, հաշո, իմ սրտին դուր չեն գա։

Եվ գծեց Թ-ն ու կտիչը կտրեց։

— Կտիչ է, օձի կտիչ է, ու իմ սրտին դուր չի գա։

Այս մեկ։

Մյուսը։ Եվ գծեց Ք-ն։ Ա՛յ, մեծ առու է։ Առու է, թե գետ է՝ մեծ է. քանզի մի տեղ լիճ է կազմել։ Ահա։ Ապա մի առվակ (առվակ, թե գետակ) գալիս է, թափով գալիս-զարկում-կտրում է այդ մեծ առուն (թե գետը)։ Զարկում-կտրում անցնում է։ Կտրելը՝ կտրում է, բայց, չգիտես ինչու, չի ձգվում, չի երկարում՝ ա՛յ, այսպես... Եվ հատիլը՝ Ք-ի պոչը հատող գիծը, ձգեց ու տարավ. քանի ձեռքը երկարում էր և քանի ճիպոտը տանում էր՝ ձգեց։

— Ա՛յ, էսպես, աստված քու տուն սարքե, ինչո՞ւ ես առվակի դեմն առե, — դիտողություն արեց Մաշտոցին և ներողություն խնդրեց։— Մեղա, սուրբ Մաշտոց, մեղա։ Հրմը իմ կարճ խելքով, հաշո, էն առվակն, էն գետակն, որ մեծ առու ու գետ կկտրի, էդ առվակի ճամփեն հարկ է, որ էղնի երկար ու երկար։

Էլի լուռություն եղավ... Մամփրեն այդ ո՞ր աշխարհն է հասել, ո՞ր աշխարհից է գալիս, ո՞ր աշխարհի մասին է այսպես ճարտար պատմում... Օր ծերություն Մամփրեն ելավ ու զարկեց (Դավթի հրեղեն թո՛ւրն

էր Մամփրեի ձեռքին), զարկեց և պարիսպներ խորտակեց, և հորիզոն-
ների բացեց իր համար, երկրից հասաւ մինչև երկինք և սուրբ Մաշտոցի
հետ վեճի մեջ է: Իսկ իրենք... իրենք մնացին իրենց քարերին կպած՝ քա-
րի ոստի պես:

Նույնիսկ Անդարդ Ավեն էր անծպտուն ու բերանբաց նայում Մամփ-
րեի գծած հրաշք տառին, որ տառ չէր, այլ գետ ու գետակի հանդիպում
ու հատում: Մամփրեն է ասում:

— Ուրեմն, *հաշո*, հայոց գրերն գետերի ու գետակների, սարն ի
վար իջվարող ու սարն ի հետ գնացող առվակների՝ շիտակ ու զուլալ ու
կանաչափ առվակների հոսք է, կցվնոնք է ու հատոնք: Էդպես պատկե-
րացրու:

Ուշադիր ու լուրջ լսում էին (հաճելի էր ու շոյող), և Մամփրեն որո-
շեց հասկացածը մինչև վերջ բացատրել տարեկիցներին:

Ուրեմն՝ այդպես: Բայց կան նաև տառեր, որ դաշտի, հարթավայրի
առվակների պատկերն ունեն. ահա՝ ծայր առան, ոլորվեցին ու տեղն ու
տեղը սուղվեցին, ահա՝ ոլորվեցին ու լճացան: Տառերից մի քանիսն էլ,
ուրեմն, դաշտային առվակի պատկերն ունեն: Բայց այդ պատկերներով
տառերը րիչ են: Ինչո՞ւ: Քանզի հայոց աշխարհը լեռնային է և գրերի
շատը, ուղի-շուղի, լեռնային գետակների, առուների ու առվակների
պատկերը պետք է ունենային: Այս էլ՝ այսպես:

Սակայն տարօրինակն ու զարմանալին, անշափ զարմանալի հայոց
գրերից վերջին գիրն է՝ Ֆ-ն: Ահա պատկերը:

— Սարեն էսպե՛ս,— և ճիպոտով գծեց,— մեկ գետակ, թե մեկ առ-
վակ է ուղիղ կիջնի ու... ու, սուրբ Մարաթուկ, ու մեկ վիշապ, էսպե՛ս.
փաթաթվել է սարից իջվարող զուլալ ու շիտակ գետակին... էսպե՛ս
փաթաթվել է՝ գլուխն գետակի ակունքին ու կծոծած պոչն՝ գետակի վեր-
ջին: էսպե՛ս փաթաթվել ու կֆշշա ու կֆշշա: Ֆ,— հնչեղ արտասանեց
Մամփրեն,— ֆ,— կրկնեց,— վիշապի ֆշշոց կլսի՞ք... էդ է: Փաթաթվել
է շիտակ ու զուլալ գետակին ու կֆշշա, ու կֆշշա, ու կֆշշա...

Այս ի՞նչ փորձանք է, այս ի՞նչ արմանք-զարմանք բան է և ինչպե՞ս
հասկանալ: Գուցե Մաշտոցն է սխալվել, մեղա՛, մեղա՛. տառապանքից,
հոգնածությունից, ուրախությունից, որ վերջին գրին է հասել, սխալվե՞լ
է: Հաղիվ թե: Տարոնցի սուրբ Մաշտոցն անսխալակա՛ն է: Եվ Մամփրեն
իր կարճ խելքով ահա թե ինչ է մտածում.

— Վա՛յ թե,— և թափով խփեց ծնկին,— վա՛յ թե, *հաշո*, սուրբ
Մաշտոցն իր արարած տառերի ճակատադիրն է գուշակե: Հա՛, Մարաթուկ
վկա:

Տառերն արարելիս, վա՛յ թե, վերջին տառի պատկերն այդպես է

հայտնվել աչքի դիմաց՝ դուրալ գետակ ու գետակին փաթաթված վիշապ։ Այդ պատկերն է ցուցանել աչքի դիմաց, և սուրբ Մաշտոցն դողացել է նւր-նոր լուսաշխարհ բերած իր գրերի ճակատագրի համար, սորսփել է ու ցավից տնքացել, արմանք-զարմանք քար կտրել և դրա համար էլ նախաձեռնել տաւր, որ Օ-ն է, զարմանք ու ցավով բացված շուրթերի պատկերն ունի՝ Օ։

— Մարաթուկ վկա, էդպես է էդե, հաշու։

Իհարկե, Մաշտոցը կարող էր տեսիլքը ընդունել։ Կարող էր այդ շարակամ պատկերը շարտել Եփրատն ու իր գրերի վերջին դիրքը արարեր այլապատկեր, բայց չի կամեցել ոչ իրեն խաբել, ոչ ժողովրդին հայոց և, ցավն ի սիրտ, տեսիլքը ընդունել է՝ ի ցույց և ի ղգուշացում...

— Մարաթուկ վկա, էդպես է էդե, հաշու։

Եվ Մամփրեն դուրալ գետակին փաթաթված վիշապը ջնջեց, ապա ձեռքը տարավ գրպանը և հիշեց.

— Գրերն սովորելուց թոռնիկն ստիպեց, թե ջղարեն թող։ Ու ես թարկեցի։ Հըմը էսօր իմ սիրտն ծխել շատ կուզե։ Եվ խաշոյի վառած ծխախոտն առավ ու հակվեց ծնկներին։

Ահագին ժամանակ լուռ էին։

Հայոց գրերը խլվում էին Մամփրեի ներսում, թովռում էին հայացքի դիմաց, և նա անհանգիստ էր։ Տունը կանչում էր նրան։ Գրապահարանում նա արդեն իր անկյունն ուներ՝ այբբենարանը, կարմիր տառերով լցված տետրերը, անգրել տետրեր, ծայրած ու անծայր կարմիր մատիտներ, դետին։ Տետրերն ու մատիտները կանչում էին, և նա ուզում էր ոտքի ելնել, բայց գարնան առավոտի արևը շատ էր դուրալի։ Գարնան արևը, խոնավ գետնի գույը, սարերի ձնհալով լցված գյուղի կենտրոնական առուն, աղբյուրի ծորանից պոռթկացող ջրի շիթը... Զուրը փշրվում է քարե գոռում, և մանրիկ շիթերը պարս էին բռնել աղբյուրի գլխին։ Եվ Մամփրեն հիշեց. վարժապետ Տեր Հարությունը ասում էր՝ սուրբ Մաշտոցից առաջ հայոց գրեր են եղել և հայոց բան՝ փորված քարե սալիկներին։ Հայոց վայրագ թշնամին ջարդուփշուր է արել հայոց քարե մատյանները, և գրերը թևավորվել են. կերպարանափոխվել մեղունների և թռել սարերը... Տեսնես, սուրբ Մաշտոցից առաջ եղած հայոց գրերի վերջին տառը ի՞նչ պատկեր է ունեցել...

— Մամփրե, — Անդարդ Ավեն խորհող լռություն չի սիրում, — էսպես իմաստուն խոսք կա՝ ուսումն եփած հաց է, մարդու թեի տակ դրած։

— Թյուու, — Մամփրեն մեկեն բռնկվեց, — թյու էդ խոսքին առաջին անգամ շունչ տվողին, թյու էդ խոսքին թև տվողներին։

Ուրեմն Մաշտոցը տառերը երկնեց նրա համար, որ հայերը այդ

գրերով հա՞ց աշխատեն: Վարժապետ Տեր Հարությունը ասում էր, որ սուրբ Մաշտոցը հայոց առաջին դպրոցները բացեց հայոց երկրի սահմանագրերում: Շրջում էր հայոց սահմաններով, վարժապետներ կրթում, դպրոցներ բացում, վարժապետներ կրթում, դպրոցներ բացում... Եվ այդ դպրանոցները բերդեր էին սահմանագրերում: Բերդեր և զորանոցներ: Քանզի տառերը, Մաշտոցի գրերը, զինվորներ են: Գեղեցկադեմ, մաքուր և զուլալ և արի զինվորներ: Զինվորներ: Ոչ թե ասկյարներ, այլ զինվորներ:

Երկրի սահմանները պաշտպանող զինվորներ:

Արդարության, ճշմարտության համար կռվող զինվորներ:

Գեղեցիկն ու բարին պաշտպանող զինվորներ:

Եվ հայոց երկրի թշնամոց դեմ կռվող հերոս զինվորներ:

Ահա այդպես: Եվ վարժապետ Տեր Հարությունն էր ճիշտ, ոչ թե Օհանը: Ծիշտ չէր Օհանը. էրգրի իրենց գյուղի ամենատարեց մարդը, նա, որ հզոր ընկուզենի ուներ և իր ընկուզենու հասակակիցն էր, ճիշտ չէր, որ ասում էր, թե հայոց գիրը հայոց թագավորն է, արքան է: Հայոց գրերը հայոց զինվորներն են: Իսկ թագավորը, թագավորը Մամփրեն է, Մամփրեն է արքան, այսինքն նա, ով այդ զինվորներն ունի իր հրամանի տակ և նրանց կռիվ է տանում՝ հանուն հայրենիքի, հանուն արդարության, հանուն ճշմարտության, հանուն գեղեցիկի: Իսկ Մամփրեն արքան կարող է հանկարծ փախչոտի մեկը լինել և զինվորներին հիմար հրամաններ տալ, այդ դեպքում նա արդեն արքա չէ, այլ սովորական մի փախչոտ և հրաման տալու իրավունք չունի, այլ ամենաշատը, ամենաշատը, պետք է հետևի, թե իսկական արքայի հրամանի տակ զինվորներն ինչպես են շարժվում, դեպի ուր են շարժվում և ինչ են անում և եթե կարող է, թող մաքրի իր փախիքը: Այդ Մամփրեն արքան կարող է հանկարծ նենգ մի ավազակ լինել, իսկ ավազակն արդեն արքա չէ, ավազակ է ու կա, և նրա պիղծ հրամանի տակ այդ զինվորները կարող են դառնալ ասկյարներ: Այսպես:

Մամփրեն հերոսոտ ոտքի ելավ:

Եվ, առուն անցնելիս, ճիպտի ծայրին առավ փսոր թղթերը. առվում, ցախերի մեջ խճճված փսոր թղթերը առավ ճիպտի ծայրին և մեկնեց Ավերի ուղղությամբ.

— Ամեն հացակեր հայոց գրերի գլխին հարկ չէ, որ արքա դառնա:— Եվ թղթերը շարտեց Անդարդ Ավերի ուղղությամբ և հայհոյելով գնաց:

Ճամփից տետրերի ու գրքերի թերթեր, թերթերի պատառներ էր հավաքում, փշում ու ծալում թեի տակ և հայհոյում. հայհոյում էր գրի հետ

այդպես վարվող անհոգիներին, հայհոյում էր անորոշ, իսկ ամենաշատը, ամենակրքոտ՝ Ալեկին:

Եվ լցված հասավ տուն, գրապահարանի իր անկյունից վերցրեց անգրեկ մի տետր, կարմիր մատիտ, նստեց սեղանի մոտ և թափով ու գլխատառերով գրեց:

«Մամփրեն արքա է, իսկ սուրբ Մաշտոցի գրերն զինվորներ են»:

Նա գրել էր առանձին բառեր— առա, արա, սար, տար— գրել էր սենուններ— Արարատ, Սանասար, Սիրան, Տիրան...— Բայց լրիվ մի նախադասություն, ամբողջական մի միտք՝ սա առաջինն էր: Եվ գրեց սուսնայ ճիգ ու ջանքի, միանգամից և հուզվեց միայն գրելուց հետո, երբ պննեց թիկունք-թիկունքի զգաստ շարված կարմիր գլխատառերը:

Հետո գրածը խնամքով անջատեց տետրից, խնամքով ծակեց-դրեց ծոցը, նստեց դռանը և սպասեց. ուր որ է թոռնուհին դասից կգա:

Սակայն առաջին հայտնվողը փոստատարը եղավ:

— Քեռի Մամփրեն,— խնդմնդաց փոստատարը, — թերթերի՞ն են սպասում:

Շան թուլա: Եթե Մամփրեն գրել կարող է՝ ահա... (ինչպես է տաքացել կործրը. ծոցում, կարծես, լուր կա՝ տաք, թուրտացող), եթե գրել կարող է, կարդալ... կարդալը ավելի դյուրին է:

Եվ թերթերից ընտրեց փորձածավալը. ինչ խոսք, փոքրը՝ մատչելի է... Հերթը մեծերին էլ կհասնի: Բացեց շրջանային թերթը և մի լուսանկար մեկնեց բռնեց հայացքը... Վահ, սա իրենց հարևանուհի Մադիկը չէ... Շտապ դարձավ հարևանի տան կողմ, շնայած գիտեր, որ Մադիկը ձմեռանոցում է. Մադիկը կթվորուհի է, իսկ ֆեմման ձմեռանոցից գեռ գլուղ չի բարձրացել: Մադիկի սկեսուրը երեկ, հեռվից հեռու, հարսի հետ կոխվ էր տալիս, թե՛ Եկ րո լակոտներին տեր կանգնիր, դռանը կանգնած նայում էր ձմեռանոցի կողմ և լացն ու հայհոյանքն ու անեծքը իրար խառնած կոխվ էր տալիս:

Մամփրեն ուշադիր նայեց լուսանկարին... Այո, Մադիկն է: Չնայած լուսանկարում սիրուն է. աչքակա մաշված ու կնճոռոտ չի երևում, ինչպես իրականում կա, բայց նա է՝ Մադիկն է:

«Էս խղճուկ հարսնուհի նկարն ինչո՞ւ ե՛ն կայցրե մեջ թերթին ու ինչ լուրերիկ է»:

Գիրկապ կարդաց ակնարկի վերնագիրը՝ «Քարազլիսի դուստրը»:

«Դուստր ի՞նչ է»։— Գլուխը բարձրացրեց:

Թոռնուհին թովալով գալիս էր:

— Երեք հատ հինգ եմ ստացել:

Մամփրեն հեռվից ժպտաց թոռնիկին և ձեռքը տարավ գրպանը:

— Տես ու գնահատե՛:— Եվ ամաշկոտ ժպտը դեմքին՝ գլուխկախ սպասեց:

— Արբա... Պահ-պահ-պահ, հենց տառերը սովորեց, դարձավ արքա՝ Եթե այդպես լիներ...

— Անխելք փապոճ, համբերե, մեկնիմ զիմ միտք:

— Սոված եմ:— Եվ բամփեց պապին:— Ապրես: Հինգ:

Մամփրեն, իհարկե, ավելի բարձր գնահատականի էր սպասում. ուսուցիչը գնահատեց միայն ուղղաշար տառերը, իսկ միտքը չհասկացավ: Բայց թոռնուհին շտապում էր:

— Համբերե, ձգուկ: Դուստրն ի՞նչ է:

— Դուստր՝ աղջիկ:

— Կով մտածե:

— Դուստր նշանակում է աղջիկ:— Եվ շտապեց տուն:

Մամփրեն գրածը խնամքով ծալեց-գրեց ծոցը և նորից թերթը ձեռքն առավ: Ուրեմն՝ Քարագլխի աղջիկը... Թող այդպես լինի: Աղջիկ, թե հարս, մեկ է, Մաղիկի մասին է: Բայց ի՞նչ են գրել:— Նա... մանկուց... երազում... էր... կթվորուհի... դառնալ...— Կարգին տեղ չհասավ: Մամփրեն բառ-բառ կարդաց երկրորդ անգամ, երրորդ անգամ, ապա վարժ, ամբողջ նախադասությունը, միանգամից:— Նա մանկուց երազում էր կթվորուհի դառնալ:

— Թյու, սատանի ծնունդ:— Մամփրեն ինքն էլ չիմացավ, թե ինչպես ճամթեց թերթն ու շարտեց: Բայց և շտապեց հովից թրթռացող թերթի ետևից:— Տառերն են ասոսոս, սուրբ Մաշտոցի գրերի համար է մեղք:— Եվ թերթը հարթեց-դրեց անթատակն ու հուզված սկսեց քայլել սնամեքծուճ:

Մախված հոգի, քեղ ո՞վ է ասել, թե այդ խեղճ հարսնուկը դեռ մանկուց երազում էր կթվորուհի դառնալ: Մամփրեն, ախր, լավ է ճանաչում. աղջիկ ժամանակ Մաղիկը Մամփրեի ձախակողմյան հարեանն էր և դարձավ աջակողմյան հարեանի հարսը: Էդ խեղճ աղջիկն, ախր ուսուցչուհի էր ուզում դառնալ, Մամփրեն հո լավ գիտի, մեկ՝ ուսուցչուհի, մեկ՝ բժշկուհի, մեկ՝ պարուհի, մեկ... Թովոռն աղջիկ էր և հազար ու մեկ երազ ուներ... Սատանի ճուտ, ճշմարտությունն ասա: Գրիր, որ աղջիկը, այսպես ու այսպես, հազար երազ ուներ, բայց, կյանք էր, վիճակ էր, բախտ էր, ամուսնացավ, երեխաները թափվեցին գլխին և երեխաներին

հաց ու թաց էր պետք, աշխատել էր պետք և Մաղիկ անվանակիր հարսնուկը փեշերը պոկեց երեխաներից և գնաց ֆերմա, դարձավ կթվորուհի։ Ծիշալը գրեիր, ճշմարտությունը գրեիր, արդարը գրեիր... Մարդու երա՞զն էլ խլեն մարդուց, նույնիսկ անցած-գնացած երա՞զն էլ խլեն... Սաղայկի ծնունդ, գրեիրին, արդարամիտ ու ճշմարտախոս ծնված գրեիրին ինչո՞ւ ես դարձնում ստալեզու-ստախոս և բեզ ո՞վ է իրավունք տվել, որ սուրբ Մաշտոցի գինվորներին ալդպիսի պիղծ հրաման տաս։ Ո՞վ է իրավունք տվել... Այդ փսլնքոտը քանի՞ տարեկան կլինի... Քանի տարեկան էլ լինի՝ փսլնքոտ է, ինչպես Անդարդ Ավեն... Եվ Ավեն որդին է, թոռն է, արնակիցն է. Մաշտոցի գիրը նրա համար եփած հաց է, թևի տակ դրած հաց՝ կեր ու ման արի... Այս փսլնքոտն է պատճառը, ծախված հոգիներն են պատճառը, որ մրոտած թղթերը, թերթերը, գրերը շան ոտի հետ քշվում են... Այսքանը դեռ գյուղում, փոքրիկ մի գյուղում... Իսկ քաղաքներ կան, աշխարհում աշխարհի չափ մեծ քաղաքներ կան... Անցյալ ամռանը, իրիկնապահին, ինքը, Մամփրեն, քիչ մնաց թե խեղդվեր Երևանի փողոցում։ Լեռներից հանկարծ մի քամի փրթավ՝ մտավ քաղաք և թղթեր հանեց երկինք և թղթեր հանեց երկինք և թղթեր հանեց երկինք, կարծես չալթիկ ազդամների ո՞մակ էր, որ խշշոցով հարձակվեց քաղաքի վրա։ Ապա մի թերթ, ամբողջական ու բաց ու մեծ մի թերթ, եկավ ու ծեփվեց Մամփրենի դեմքին։ Եվ ինչպես էր կառչել, ինչպես էր կառչել, պատռվում էր, ճղճղվում էր, բայց չէր հեռանում դեմքից։ Շունը, հա-հա, կտրվելու էր։ Անցած ամռան այդ իրիկնապահի պատկերը՝ քաղաքի երկնքում խշրտացող թղթերը չալթիկ ազդամների ո՞մակ երևաց աչքին, լեռակերների խշշացող ո՞մակ. այդպես երևաց, որովհետև ամռան այդ օրը ինքը, Մամփրեն, տառերին դեռ անձանոթ էր և մտահան էր արել վարժապետ Տեր Հարությունի խոսքը՝ գրերը գինվորներ են։ Իսկ հիմա, հիմա Մամփրեն հասկանում է, թե այդ օրը, այդ իրիկնապահին ինչ էր կատարվում քաղաքի երկնքում...

Պարտված գինվորների փախուստ էր։

Այո՛, այո՛, այդպես էր, այդ էր. եթե տառերը գինվորներ են (և գինվորներ են), այդ գինվորներին սխալ հրամաններ էին արձակել, հիմար հրամաններով էին շարժվել ու պարտության մատնել և ահա՛ լեռներից իջած մի քամի և... պարտված գինվորները փախչում էին... Ա՛խ, այդ փսլնքոտը, Մաղիկի մասին գրողը հիմա ընկներ Մամփրենի ձեռքը... Բայց ո՞ւր էին փախչում պարտված գրերը այն երեկո... Պարտված գրեր ո՞ւր պետք է փախչեն, այս երկրից հո դուրս չե՞ն գա։ Նորից պետք է

¹ Փրթնել — պոկվել, ընկնել

բջնեն երկիր, և երկիրը, երկիրը պետք է լցվի պարտված զինվորներով և գլուխը կորցրած պետք է պտտվի, պտտվի, պտտվի... Ինչքա՞ն գիր գրված կլինի աշխարհում: Աշխարհի բոլոր լեզուներով ինչքա՞ն գիր գրած կլինեն: Եթե փոես՝ երկիրը քառասուն տակ կծածկվի, գրեթե էլ հետը: Իսկ եթե այդ բոլոր-բոլոր-բոլոր գրվածքները ճշմարիտ լինեին, ինչի համար արարվել են աշխարհի բոլոր գրերը՝ ճշմարտությունը պաշտպանելու և սուտը մերժելու, արդարը՝ պաշտպանելու և անարդարը կործան անելու, գեղեցիկը պաշտպանելու և գեշը մերժելու, բիրտ ու նենգ ուժերի դեմ կռվելու, կռվելու և հերոսանալու, և սրբագործվելու... Եթե այդպես լիներ, եթե աշխարհի բոլոր գրերով բոլոր գրվածքները արդարաշունչ լինեին: Այսպես եթե շարունակվի, այսպես եթե շարունակվի, աշխարհի բոլոր տառերը, որ ծնունդով անարատ են, տառերը, որ կոշումով ասպետ զինվորներ են, կբարոյալքվեն: Հա՛, Մարաթուկ վկա, կդառնան գող, ավազակ, թալանչի, մատնիչ, նենգ, դավաճան, վախկոտ, սուտասան, ստոր, ստրկամիտ, ծախու, անուղղելի դասալիք... Եվ... և Երկիր մոլորակը ուղեծրից դուրս կգա... Ա՛խ, այդ վաճառված հոգին, այդ... այդ Սաղայելի ծնունդը հիմա ընկներ Մամփրենի ձեռքը:

Երբ երեկո եղավ, և գերդաստանը քնեց, Մամփրեն վերցրեց տետրերը, վերցրեց ալբենարանը. տեսար ու գրերից մեկի պատկերը մտքից թռավ, վերցրեց մատիտներն ու ռետինը և նստեց սեղանի մոտ: Հիմա Մամփրեն այդ փսնջոտին այնպիսի դաս կտա. այնպիսի մի կոթոց կգրի, որ մուխը պնչներից դուրս գա և ողջ կյանքում ձեռքը գրերից ետ քաշի... Բայց ինչպե՞ս սկսել, ինչպե՞ս դիմել...

Եվ ծոցից հանեց գրածը— Մամփրեն արքա է, իսկ սուրբ Մաշտոցի գրերը զինվորներ են— հաճույքով կարդաց և մեկնեց սեղանին. պետք է գրել այսօրինակ՝ գլխատառերով, այսպես՝ թիկունք-թիկունքի, զինվորների պես զգաստ շարված և, անշուշտ, կարմիր մատիտով: Եվ մատիտը թրտռեց:

«Տղա, փորի համար հոգին չեն ծախի: Դու հոգի չունես, տղա, սուրբ Մաշտոցի արդար զինվորներին անարդար հրաման մի արձակե: Դու արքա չես ու գրերին հրաման արձակելու իրավունք չունես: Քու հարամ աչք բեզ քաշե, տղա: Թե կընկնիս իմ ձեռք...»:

Ստացվեց այնպես, ինչպես ուզում էր՝ գլխատառերը հավասար և ձիգ և առանց տողադարձի, որը Մամփրեն չսիրեց ու չընդունեց: Միայն Թ-ի վրա աչք դողաց, բայց տեղն ու տեղը զայրացավ և գրեց թափով ու առանց կտիչի: Մի քանի անգամ կարդաց գրածը, ծալեց ու գրեց սեղանին:

Այս մեկ:

Որքան բան կա գրելու: Որքան և որքան ճշմարտություններ ունի ասելու Մամփրեն: Ափսոս, հաղար ափսոս, որ գրերի հետ ուշ ծանոթացավ— օր ծերություն: Կավ էր զոնե, որ Մարաթուկը ուխտը կատարեց, և հիմա Մամփրեն կարող է Մաշտոցի զինվորները շարքի կանգնեցնել ու շարժել: Որքան է խոսակ և միշտ՝ ճշմարիտը, ժողովներին որքան և որքան է ոտքի կանգնել: Հարյուր անգամ միայն՝ հաշոյի համար: Այո, մշեցի հաշոյի արտի, արտերի համար նախագահի, նախագահների դժմ հա ճակատ է տվել: Խեղճ մարդը, մշեցի հաշոն, տարին մի արտ էր պատրաստում լանջերին, ձորաբերանին, քարերի մեջ, նախագահը խլում էր, թե ու թիկունք ջարդելով մշեցի հաշոն քարցանք սարալանջերից էր հողը խլում, ձորից էր հողը խլում, նախագահը... նախագահը՝ հաշոյից: Եվ ինքը, Մամփրեն, ամեն ժողովի ոտքի էր կանգնում՝ արդար չէ, բողոքում էր, սխալ է և բացատրում էր՝ արտը հաշոյից խլեցիք, իմացած եղեք, որ այդ արտը կկորցնեք. կտրորեք, կտաք բուլղոգների բերանը, կլեբեք-կտաք հեղեղի բերանը՝ կլցնեք ձորը (ինչպես որ եղավ, ինչպես որ եղավ): Թողեք, ասում էր, թող այդ լաթ արտը հաշոյի ձեռքին մնա և սարալանջին կպած: Բայց լսողն ո՞վ էր: Քանզի խոսքը բանավոր էր՝ քամու բերան ընկած աշնան տերև: Իսկ գիրը, գիրը, ճշմարտախոս գիրը... Հաշվիր, թե խոսքը քարի վրա ես քանդակել, ժայռերի վրա՝ միշտ աչքի դիմաց, հաշվիր, թե քանց ցորեն ցանել ես, և ծիլ է տվել, կանաչել է, հասունացել ու ծփում է: Դե եկ ու մի նայիր, եկ ու ասա այստեղ արտ չկա և ասա, ասա՝ ցորենի հասուն արտը ոչ մեկին, ոչ մեկին պետք չէ: Ախր, եթե Մամփրեն հայոց գրերին էն գլխեն ծանոթ լիներ: Բայց ուշ չէ, բուրդովին էլ ուշ չէ, մի օրվա կյանք էլ ունենաս, այդ մեկ օրն էլ հարկ է, որ կովես արդարության համար, ճշմարտության ու գեղեցիկի համար... Խաշոն դեռ «ավելորդ» մի արտ ունի, մշեցի հաշոյի վերջին արտը դեռ մնում է սարալանջին, Խաշոն առվույտ է ցանել ու սպասում է նախագահի վճռին: Ոչ, այդ արտի ճակատագիրն արդեն Մամփրեն է վճռելու: Մամփրեն հենց այս գիշեր Մաշտոցի ասպետ զինվորները կշարի և արևը չծագած կըշի ուղիղ կոլտնտեսության գրասենյակ: Այդպես:

Մատիտը բռնում սեղմած, Մամփրեն մարտական քայլում էր. այլևս ոչ մի անկողին՝ առանց այն էլ քուն չի գալիս աչքերին. այլևս ոչ մի անկողին՝ առանց այն էլ ապրելու քիչ ժամանակ է մնացել, իսկ Մամփրեն անելիքներ ունի: Գործ ունի: Կռիվ ունի: Զորօրինակ...

Տես, թե այդ հիմարները, կոլտնտեսության վարչության ու գյուղատվեաի խելոքները ինչ են որոշել. որոշել են ծառերը կտրել և հրապարակ պատրաստել, ուռենիները իրենց հով ու զովով, անուշ սովերներով սրբել և տեղը ասֆալտ փռել: Ուրեմն աղբյուրի մոտի ուռենիները...

Եվ հանկարծ դալթեց: Թվաց, թե տախտակապատ հատակին քար հայտնվեց-կտրեց ճանապարհը, զարկվեց ոտքին: Մամփրենն զայթեց և ձեռքը տարավ գլուխը:

— Օխաաաա... — Մոծրակի մոտ այնպես իրական պոռթկաց ցավը, ինչպես, է՛, այն օրը, երբ ինքը Մեհրեղիզյուրի մոտ Օսմանի նենդ լա-կոտ Օսմանին լավ տրորեց, ապա ծնկեց՝ ջուրը դեպի իրենց շաղկապի արտի կողմ շտկելու, իսկ այդ ճպոտտ լակոտը, այնուամենայնիվ, թի-կունրից քարով զարկեց-ջարդեց իր գլուխն ու փախավ և ուսն ի ետ քա-րերի պես շարտում էր, — Աթաբունար... Աթաբունար, — որպես թե՛ աղբ-յուրի անունը Մեհրե չէ, այլ Աթաբունար, որպես թե՛ աղբյուրը քոնը չէ, այլ իմը...

— Օսման, ես քու հուլատը...

Կոտորումն ու գաղթը վրա տվեցին և Մամփրեի ու քո կոխը կի-սատ մնաց: Եվ մնաց որբա՛ն ժամանակ, որբա՛ն ժամանակ, մինչև այսօր... Իսկ այսօր, հիմա, հենց այս գիշեր Մամփրենն քո նենդ հերը կանիծի... Ահա թե ինչի համար, թե ինչի համար, ինչի համար Մամփ-րենն սովորեց հայոց գրերը... Յա՛, Մարաթուկ...

Գլխապառույտի մեջ և աչքերը մթնդած և շունչը հեծն ափսոսում էր դեպի սեղանը և այն մտքից, թե կարող է հանկարծ շունչը փչել, Մամփ-րենն սարսռաց... Տեր աստված, այդպիսի դաժանություն չանես, այսքան կյանք ես պարգեհել Մամփրեին, շնորհիբ նաև մեկ գիշեր, թաք մեկ գիշեր, այս գիշերն ի լույս: Եվ բավական է: Եվ Մամփրենն գոհ կմնա: Եվ Մամփ-րենն խաղաղ աչք կփակի: Սուրբ Մարաթուկ, դու, դու ճանաչել ես, ախր, Մամփրեին, դու օգնիր, որ Մամփրենն իր անպատասխան կոխը անի (ահա թե ինչի համար սովորեց հայոց գրերը), իր պարտք-կոխը տա, ապա կամքը քոնն է: Յա՛, Մարաթուկ...

Քայց հայացքի դիմաց մշուշ էր, ճերմակն ու կարմիրը խառնվել էին իրար: Նա բռնուցքով տրորեց կուրծքը, քունքերը և օգնության կանչեց էրզրի սարերի շունչը, տրորեց աչքերը և օգնության կանչեց սարերին փլված ճանաչել եկեղեցիների գործությունը, և մատիտը ձեռքն առավ... Հիմա, հիմա... Ահա թե ինչի համար, թե ինչի համար սովորեց հայոց գրերը: Հիմա...

Քայց մատները չէին ենթարկվում, ձեռքը դողում էր և հենց առա-ջին տառը ճզվեց:

— Քու անունը... Օսման:

Ոտքի ելավ և հուզված սկսեց քայլել... Հիմա, հիմա, սիրտը կհան-դարտի, դողը հիմա կանցնի, աչքերը կլուսավորվեն, կհանդարտի սիրտը, և Մամփրենն քո հարամ հերը կանիծի, ճամփաների դարանակալ ավա-

զակ... Ահա թե ինչի համար, ինչի համար Մամփրեն սովորեց հայոց գրե-
րը, Համբերիր, հիմա, հիմա...

Հետո ննջարանից բերեց որդու ծխախոտը, վրա-վրա ծխեց և բռնց
դեպի սեղանը: Յա՛, Մարաթուկ...

Ընտրեց տետրերից լավագույնը, մատիտներից՝ ամենակարմիրը,
թղթոց մատիտն ու սկսեց.

«Օսման, ես քու հավատը...»:— Ո՛չ, սուրբ Մաշտոցի տառերով այդ
հարամին հայհոյելը մեղք է: Եվ քացեց տետրի նոր էջ:

«Օսման, թալանչի Օսման...»:— Ա՛յ, այսպես, հենց այսպես պետք է
սկսել, բայց... անտեր աչքը ինչո՞ւ է դողում: Նա ձախով խփեց աչին և
բացեց նոր էջ:

«Օսման, թալանչի Օսման...»:— Ո՛չ, մատիտը, կարծես, ուզած կար-
միրը չէ, հարկ է ընտրել վառ կարմիրը, այն գույնով, որ վարժապետ
Տեր Հարությունը տառերն էր գործում, այդ գույնով պետք է գրել՝ արնա-
գույնով: Եվ բացեց նոր էջ:

«Օսման, թալանչի Օսման...»:— Ո՛չ, տառերը, կարծես, փոքր ստաց-
վեցին և ոչ այնքան զգաստ: Հարկ է գրել գլխատառերով և այնպես շեշտ
ու զգաստ, որ ավարառուն գրի տեսքից իսկ դողա: Եվ բացեց նոր էջ:

.
.
.

Լուսաբացին որդին հորը գտավ սեղանի մոտ մարած, ճակատը սե-
ղանին, սեղմված բռունցքում մատիտը և ճակատի տակ՝ կարմիր գլխա-
տառերով գիրը.

«Օսման, թալանչի Օսման, ուրեմն որպես ավազակ որ ճամփին
կանգնեցիր, էդ ճամփին քոնն է, հա՛: Քու թալանչի ձեռքն, որ դռան
դիպավ, էդ տունը քոնն է, հա՛: Քու զիշատիչ աչքն, որ սարը տեսավ, էդ
սարը քոնն է, հա՛: Քու հարամ շունչն որ աղբրակին դիպավ, էդ աղբուրն
քոնն է, հա՛... Աթաբունար... Մամփրեն ճար չունեցավ, թե քեզ տրորեր,
տրորեր ու տրորեր, ու դու հասկանալի, թե Տալիորիկի սարերում ու ողջ
Սասնո սարերում Աթաբունար հարամանուն աղբյուր չկա: Չկա ու չկա:
Աղբյուրի անունը Մեհրեբ էր ու Մեհրեբ կմնա՝ Մեհրեհաղբյուր: Պատմու-
թյուն կա, արարիչ կա ու հնուց եկած գրույց. Առյուծ Մեհրեբ էդտեղ, հենց
էդ աղբրակի բխած տեղն է հանդիպել առյուծին ու ճղել զառյուծն ու, կա-
մոք արարչի, տեղն ու տեղն աղբուր է բխել: Եվ արարիչն ինքն է կնքել՝
Մեհրեհաղբյուր: Արարիչն է ծնել ու արարիչն է կնքել: Օսման, թալանչի
Օսման, ես էլ մեռնեմ, դու էլ մեռնես, աղբյուրի անունը Մեհրեբ էր ու
Մեհրեբ էլ կմնա:

Մամփրեն արքա»: